

«ПРОПАЩА СИЛА» ПАНАСА МИРНОГО І «ПІДПІЛЬНА ЛЮДИНА» Ф. ДОСТОЄВСЬКОГО: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОБРАЗІВ

Павло ЛОДИН, студент Факультету Словесності,
Бельцький державний університет імені Алеку Руссо
Науковий керівник: **Діана ІГНАТЕНКО**, др., лект. унів.

Rezumat: *Articolul compară imaginea literară a „puterii pierdute” din romanul lui Panas Myrnyi și Ivan Bilyk „Хіба ревуть воли, як ясла повні” și „omul subteran” din romanul „Записки з підпілля” și romanele lui Fiodor Dostoievski. În aceste lucrări apare psihologia personajelor formate în condițiile unui sentiment de nedreptate socială, care duc la crime ca formă de rebeliune. Sunt indicate caracteristici distinctive ale imaginilor literare alese pentru studiu.*

Cuvinte-cheie: *literatură, forță, lipsă, persoană subterană, imagine, personaj, erou.*

Перший соціально-психологічний роман-епопея з народного життя «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» є найбільш відомим творчим доробком Панаса Мирного та Івана Білика в українській літературі. Цей твір був легально опублікований у 1903 році в журналі «Киевская старина» під назвою «Пропаша сила». Брати Панас та Іван Рудницькі поставили перед собою мету простежити долю сильної особистості, усвідомити проблему злочину та кари на широкому соціально-історичному тлі.

Зображення персонажів має свої специфічні риси, що свідчать про схильність письменників до аналізу та прагнення знайти ті детермінанти, що зумовлюють динаміку змін особистості. Центральний образ твору – Чіпка Вареник, який став «пропащою силою» через своє прагнення до правди, але зазнав невдачі у знаходженні справедливості. Жанр соціально-психологічного роману дозволяє простежити та пояснити причини деградації особистості героя. Через роки критики висували різні інтерпретації образу

Чіпки, що характеризували його як психологічний тип патологічного вбивці через генетичні та виховні аспекти [4, с. 82].

Історія батька-пройдисвіта Остапа Хруща, котрий мав дві сім'ї і був засланий за шахрайство, визначили з самого народження негативне сприйняття Чіпки забобонними односельчанами, які вважали його породженням нечистої сили: *«І не одна й не дві нарошине забігали в хату до Мотрі – довідатись: чи немає на йому яких ознаків? Одна якось забачила на лівім колінці невеличку родимку... «Оце ж воно й є!» – подумала та мерцій з хати [...] Незабаром ціле село слезезувало про ту пляму. Усі в один голос: «чортеня» – та й годі!»* [5, с. 35]. Хрещеними батьками немовляти стали москальські рекрути, котрі проходили через село, оскільки односельчани відмовлялися це робити, а згодом оминали хату Мотрі. З тексту дізнаємося про риси характеру героя, які простежувалися ще з дитинства, пошук ним ціннісних орієнтирів: *«Повновиде, чорняве, головате, розумне... Тільки якесь невеселе, вовчкувате, тихе. Другі діти жваві, – як дзига крутиться, на місці не всидить... Скажеш йому: дай те! дай друге! – як стріла пуститься... Чіпка, як його звали, – не такий, ні! [...] Дуже любив Чіпка казки слухати. В казках його зроду розумна голова знаходила немалу роботу. Казка була йому не вигадкою, а билицею. Не раз хлоп'я рівняло казку до життя, а життя до казки – і само собі міркувало, дивувалося...»* [5, с. 38-39]. Малою Чіпку постійно дражнили «байстрюком» і «виродком» інші діти, що було перепоною для соціалізації. Не відчувала і сильної материнської любові до сина Мотря, вважаючи, що з нього нічого не виросте путнього. Єдиною, хто душі не чаєв в дитині, була баба Оришка, котра й намагалася його виховати згідно з моральними настановами. Смерть Оришки стала один із періодів зламу для особистості Чіпки.

Проте ми бачимо й інші характеристики персонажа, які не обов'язково гарантували йому долю розбійника і вбивці. Натерпівшись сам, малий Чіпка гостро сприймає чуже горе, несправедливість, тому так уважно дослухається він до розповідей діда Уласа про кріпацьку неволю. Юнак бажає щастя іншим, що бачимо згодом у сюжетних моментах його взаємовідносин з сім'єю Грицька і Христини. Версія І. Приходька вбачає основи деградації Чіпки у феномені «уярмленої України», відірваної царатом від національної відповідності. На думку І. Михайлина, цим образом письменники задовго до більшовицького перевороту намагалися попередити людство про небезпеку соціалістичних утопічних теорій, які базувалися на ворожнечі між класами [4, с. 82].

Сергій Єфремов у критично-біографічному нарисі про життя і творчість Панаса Мирного зазначає, що в якийсь момент той *«схотів дати не тільки художній образ та пояснення»* Чіпки *«з живої дійсності, а й до певної міри оправдання того образу. З малювання зійшов він на апологію»*. Український майстер психологічного роману був просякнутий ідеями

свого часу з їх ідеалізацією соціальних бунтів – від Разіна і Пугачова в російських реаліях, до гайдамаччини – в українських. Панас Мирний ідеалізував культ сильної особи бунтівника, не звертаючи уваги на те, що ця сила могла бути використана не в творчих завданнях або навіть бути спрямована як деструктивна проти інших людей. Його образ Чіпки, хоч і мав ознаки ідеалізації, відображав часові прагнення. Але насильство не можна виправдати навіть як вияв правди, тому в психології Чіпки був розкол. На думку Єфремова, автор міг уникнути цього, якщо б зображував «справжнього розбишаку без інтелектуальних рефлексій, без ідеалізації, без трагічних поз та самоаналізу», або показав інші форми протесту [6, с. 52-54].

Автори продемонстрували, що філософія всездозволеності може затягнути людину в прірву, де основною метою стане забирання силою «свого», знищення «старого світу» і побудова нового «краю» на порожньому місці.

Поруч з образом Чіпки, також зустрічаємо інших персонажів, які символізують різні негативні аспекти людського життя, доповнюючи образ «пропащої сили». Це підштовхує до встановлення причинно-наслідкових зв'язків, які визначають розвиток характеру особистостей. У творі з'являється ціла галерея індивідуальних образів. Разом вони змальовують колективний образ селянської маси як суми окремих постатей, які зазнали морального знищення змалку. Цей образ включає Максима Гудзя, який був зіпсований царською солдатчиною і використовує розбійництво для збагачення, а також товаришів Чіпки – Лушню, Матню і Пацюка, які були виховані у панському підпорядкуванні при панських дворах і не мають іншого виходу, окрім крадіжок.

Неможливо спростувати будь-яку з запропонованих версій, але важливо зрозуміти Чіпку, не звинувачуючи генетичні, виховні або соціальні умови та соціальну несправедливість. Для цього автори використали образ Грицька – сироти, байстрюка, що жив у схожих умовах, проте став добрим господарем, хоча і байдужим до громадських проблем. Панас Мирний показав зародження стихійного протесту бунтаря проти соціальної неправди, який вважав, що розбійництво – єдиний засіб боротьби проти гноблення і насильства[4, с. 83].

Проза Панаса Мирного часто має морфологію метонімії, коли другорядна деталь перетворюється на картину, другорядний персонаж стає головним тощо. Він використовував реалістичну манеру письма з характерною для неї «плюралістичною роздрібненістю думання», що відводило його увагу від життєвих аномалій, інтерес до яких можна пояснити зокрема впливом романів Ф. Достоєвського. Зрештою, під враженням від роману «Злочин і кара» Панас Мирний склав на початку 1870-их рр. план твору «Гріх і спокута», який так і не був реалізований. Щодо повісті «Чіпка» – першотвору, який трансформувався в роман-епопею «Хіба ревуть воли як ясла повні?», то ще Іван Білик відзначав її схожість зі «Злочиним і ка-

рою» Ф. Достоевського [6, с. 147]. Схожі компаративні аналізи провадять і сучасні дослідники [1].

«Підпільна людина» займає особливе місце в системі характерів Ф. Достоевського. Принцип побудови образу центрального героя із «Записок з підпілля» в подальшому визначив особливість художньої структури романів російського письменника. Олександр Крініцин називає підпільними героїв «п'ятикнижжя Достоевського» – Раскольников, Свидригайлова, Ставрогіна, Кириллова та Івана Карамазова. Згідно з думкою дослідника, саме притаманна цим героям «підпільна психологія» об'єднує їх в тип і робить впізнаваними як «героїв Достоевського» [3, с. 9].

Дитинство «підпільної людини», як і у випадку з творчістю Панаса Мирного, вважається фактором, що визначає його особистість. Однак у випадку героя Ф. Достоевського, умови безбатьківського дитинства створили у нього особливий характер, в якому упокореність перетворилася на гордість, залежність – на зарозумілість, безвихідь – на прагнення до винятковості, бідність – на погляд з презирством на бідність.

«Підпільна людина» існує якби у двох площинах: реальній та ідеальній. Бездомність та самотність з дитинства вплинули на формування характеру, зробивши його замкнутим та мрійливим. Герой сприймав життя в двох різних ракурсах – в реальній течії, де він відчував себе безнадійним, та в книжковому світі, де він ставив себе на перше місце. Етичне роздвоєння особистості «підпільної людини» призводять до того, що мрійливість у реальному житті приводить до жорстоких та злих вчинків, які відкривають низьку сутність героя.

«Підпілля» є не лише особливим середовищем та способом існування героя внаслідок його вільного вибору, але й викликом, спрямованим проти загального соціального порядку. Воно стає формою самозахисту від зовнішнього світу, «грунтом» та власним всесвітом героя. Вихід з «підпілля» означає не просто вийти з усіх тих суспільних обмежень, які ставляться перед ним, але і розуміти самого себе та свої протиріччя. Він знає, що для досягнення цієї мети, йому потрібно вести діалог зі своїм внутрішнім «іншим», який відображає різні філософські погляди. Проте герой вважає, що його «інший» не може бути на рівних з ним, тому він веде боротьбу з самим собою про своє місце в світі [2, с. 270-283].

Кінцевий варіант назви роману «Хіба режуть воли як ясла повні?» також вказує на психологію головного персонажа і мотивів, які ним керували у злочинній діяльності. Вона є перифразом рядків із Біблії, Книги Йова. Іван Білик у відгуку писав, що в людині є два боки: звіриний та власне людський, і прояв звіриного – це всього лиш «*протест против скверного устройства человеческой стороны*». Цими словами праведник Йов намагався вибачитися за свою слабкість внаслідок відчаю та розчарування через нерозуміння, за що отримав свої випробування перед Богом.

Але Іван Білик використовує ці слова як метафору для виправдання розбійництва як форми соціального протесту [6, с. 51].

На нашу думку, «підпільна людина» – це образ літературного героя, котрий під відчуттям несправедливості зовнішнього світу, творить у собі внутрішній світ, паралельний реальному. Його моральне виродження є продуктом цього внутрішнього нігілістичного «підпілля», часто він діє з допомогою маніпуляції іншими людьми, спонукаючи до соціального бунту, оскільки власна роздвоєність паралізує активність. «Пропаша сила» – це є тип активного героя лідерського типу, котрий гостро відчуває несправедливість навколо, відкрито вступає у боротьбу з нею, бажаючи перетворення світу. Однак внаслідок викривленого розуміння моральних основ, скочується на злочинний шлях грабівництва і вбивства (тому «сила» стала «пропашою»).

Бібліографія:

1. БУЗУЛАН Г. Компаративний аналіз двох романів «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика і «Злочин і кара» Ф. Достоєвського. In: *Дивослово*. 2004, № 9, с. 19-22.
2. ДИЛАКТОРСКАЯ О. *Петербуржская повесть Достоевского*. СПб.: Дмитрий Буланин, 1999. 348 с.
3. КРИНИЦЫН А. *Исповедь подпольного человека. К антропологии Ф.М. Достоевского*. М.: МАКС Пресс, 2001. 370 с.
4. НЕГОДЯЄВА С. Проблема ідентичності героя – домінанта поетики характеротворення в прозі Панаса Мирного. In: *Наукові праці: науково-методичний журнал. Філологія. Літературознавство*. 2011, т. 168. вип. 156, с. 81-86.
5. МИРНИЙ П., БІЛИК І. *Хіба ревуть воли як ясла повні*. К.: Веселка, 1981. 365 с.
6. УШКАЛЮВ Л. *Реалізм – це есхатологія: Панас Мирний*. Харків: Майдан, 2012. 182 с.